

Pritz Pál

HORY ANDRÁS VARSÓI ÉVEI

E lap hasábjain, közel három évtizede értekezhettem Hory András emlékiratairól.¹ Arról a mintegy nyolcvan ív terjedelmű memoárról, melynek javát a Gondolat Kiadónál szintén 1987-ben jelentethettem meg.² 2015-ben pedig — lengyel felkérésre, lengyelül történő kiadásra — sajtó alá rendeztem Hory visszaemlékezéseinek a varsói évekre vonatkozó részét. Arról a Hory Andrásról van szó, aki a két háború közötti magyar külügyi szolgálat fogalmazási karában rangsor szerint 1939 tavaszán a harmadik helyet foglalta el.³ Arról a diplomatáról, aki 1921-ben Bukarestben első beosztott tisztviselőként megszervezte hazánk képviseletét, 1923–1927-ben Belgrádban, 1927–1934-ben Rómában, 1935–1939-ben Varsóban volt magyar követ.

Az 1987-es magyar kiadás és a közelesen megjelenő lengyel edíció között — az értelemszerű egybeesések és hasonlóságok mellett — két lényeges különbség van. Lehet egy harmadik is. Az egyik lényeges különbség, hogy míg a magyar kiadás igencsak erősen válogat a visszaemlékezésben (magyarán szólva annak csupán a velejét kívánja adni), addig a lengyelül megjelenő kötet teljes egészében tartalmazza azt, amit Hory varsói éveiről írt. A másik jelentős különbség (egyértelműen a lengyel variáns erőssége), hogy a most napvilágot látó kötet számos tárgyba vágó korabeli diplomáciai iratot is közöl. Főleg Hory jelentéseit, illetve a neki küldött utasításokat.

Az esetleges különbség a kötetek élén álló bevezetőket tangálja. Ám mivel azokat jelen sorok szerzője jegyzi, ezért nem ő, hanem az Olvasó illetékes a kérdésről dönteni: van-e, s ha igen, úgy miféle különbség a két szöveg között? Ám véleményemet vélhetőleg elmondhatom. Hory Andrásról, s természetesen a korabeli magyar külpolitikáról sem jobb sem rosszabb nem lett a véleményem. De

¹ Emlékirat és történelmi valóság Hory András visszaemlékezéseinek tükrében. Sz 1987/2–3. 255–298. A továbbiakban: Pritz 1987.)

² *Hory András*: Bukarestől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Bp., Gondolat, 1987. (A továbbiakban: *Hory* 1987) – Annak idején sem e kötetben sem az előző jegyzetben jelzett tanulmányban nem írtam meg, hogy Bécsben Hory András özvegyétől 1981-ben kaptam meg a több kötetbe foglalt kéziratot, s azt bizalmából rögvest hazahozhattam. Ám a korszak devizális kötöttségei közepette nem kimondottan egyszerűen, Rózsa Györgynek, az MTA Könyvtára akkori főigazgatójának hathatós segítségével sikerült azt megvásárolni, majd 1984-ben a Kézirattárban elhelyeztetni. (*Hory* 1987, 423., 4. jegyzet.) – A Kézirattárban az emlékirat az Ms 10.864/1–10 jelzeten található.

³ Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Az iratokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Bp., Akadémiai, 1994. 39. sz. irat, 132.

azt most az azóta megszerzett további ismeretek alapján fogalmazom meg. Mivel a Varsóban megjelenő kötetet a leendő lengyel olvasó szemével is kellett látnom, ezért értelemszerűen gazdagodott a tudásom.

Ma sem válogatnám másként Hory szövegét. Ebben jelentős mértékben éppen a korabeli dokumentumok, köztük is első helyen Hory iratai erősítettek meg.

Az 1987-es magyar kiadásban a varsói éveket egyetlen — III. számmal ellátott — fejezetbe illesztettem. Az eredeti szövegben ellenben két önálló egységről van szó. „Az emlékirat III. fejezetének alapjául szolgáló eredeti kézirat — írtam a vonatkozó 71. jegyzetben⁴ — két alfejezetre oszlik. Az 1939. évi német–lengyel háború előzményei címet viseli az első alfejezet. Igen lerövidítve közöljük, mert nagyon kevés benne a saját emlékek alapján írt rész; nagyobb hányadában inkább az adott témakör történeti leírása – hiányos forrásismerettel, erősen egyoldalú beállításban. A német agresszió címet viseli a második alfejezet *Naplójegyzetek* alcímmel. A második világháború kitörésének huszadik évfordulóján — írja e fejezet élén Hory — újra elolvastam a hitleri Németország Lengyelország ellen indított támadó háborúját közvetlenül megelőző napokban megkezdett és a tragikus végű német–lengyel háború folyamán rendszeresen vezetett naplómát. A szöveg gondos elolvasása azonban világossá teszi, hogy a Hory által legépelet formába öntött kézirat nem lehet korabeli napló. Inkább arra lehet következtetni, hogy ezekben a nehéz napokban Hory bizonyos feljegyzéseket készíthetett, s azok alapján írta meg 1959-ben Balatonakarattyan a ’naplójegyzetek’-et.”⁵

⁴ Hory 1987, 470.

⁵ Uo. – A második világháború végén Hory vagyona megsemmisült, a Balatonkenesén nyugdíjasként építtetett háza elpusztult, budai, impozáns, Hadapród (ma Kelemen László) utca 10. alatti villája állami tulajdonba került, Buick típusú – emlékiratában többször büszkén említett –, 1939-ben frissen vásárolt luxusautóját majd (amint azt nekem özvegye Bécsben 1981-ben elmesélte) Rákosi Mátyás használta. (E mellett 1939 előtt volt már egy másik Buickja, amelyet az új megvétele miatt el akart adni.) Hory András sem 1945-ben, sem a kommunista diktatúra kiépülése előtti utolsó pillanatban nem hagyta el az országot, hanem itthon élt. Feleségével – akit nyugdíjazása után vett el – együtt fizikai munkával tartotta fenn magát. 1951-ben Balatonakarattyra költöztek. Amikor néhány évvel később az orvosok eltiltották a fizikai munkától, a kényszerű semmittevés óráiban támadt a gondolata, hogy ismét tollat fog. 1961-re készül el a hatalmas, ám aktív életének egyes jelentős periódusairól hallgató memoárjával. Annak megírásánál igencsak hiányoztak elpusztult jegyzetei, könyvei.

„Véletlen folytán azonban – írtuk az 1987-es könyv bevezetőjében (Hory 1987, 24.) – néhány irata megmaradt, köztük a Turnu Severin-i tárgyalásokról készült feljegyzései, valamint a tárgyalások két jegyzőkönyve. Ezért tudja *A pálya végén* című fejezetben az 1940. augusztusi tárgyalásokat olyan pontosan rekonstruálni.”

A véletlen – mondjuk önkritikusan – itt ugyancsak eufemisztikus kifejezés. Ám még 1986–1987-ben sem lehetett e szó értelmét feltárni. Ma, amikor sokan a ló másik oldalára esve 1945 ezer esztendősi históriát lezáró jelentőségéből semmit sem látnak meg, s azt is merőben tagadják, hogy a Vörös Hadsereg valóban felszabadította az országot, hogy azután valóban azonnal megszállja azt, az akkori történésekből tollukon szinte semmi más, csak az elkövetett rémségek elevenednek meg, nos, most megírhatjuk a megtörténtet.

Hory 1944. december 4-én éjjel a Balatonkenesei villa kertjében kis faládjában elássa evőeszközöket, néhány ezüst tányért, felesége aranyóráját, karperecét és 940 dollár készpénzüket, majd a zirci apátságban vészeli át 1944/1945 harcait. 1945 májusában tért vissza Kenesére. Házát feldúltan találta. A házat továbbra is „felváltva használták”. Nem írja meg, de aligha kétséges, szovjet katonák voltak a „felváltva” használók. „Egy évvel később, 1946-ban — olvassuk — a helyzet annyira norma-

A megismert dokumentumok alátámasztják az 1987-es (fentebb idézett) megállapítást.

Az 1939. szeptember 8-ai napon Hory elbeszéli, hogy miért és milyen utasítással küldte haza első beosztott tisztviselőjét, Kristóffy Józsefet.⁶ Nagyon érthető módon az utasítás fontos része volt, hogy legyen benzinjük. „Ezért nyomtatékosan arra kértem a magyar kormányt, hogy küldjön részünkre egy teherautót minél több benzinnel. Tartózkodási helyünket mindig jelteni fogom.”⁷

Hory nem tesz említést arról, hogy ugyanezen a napon kézzel írott levelet küldött Csáky István külügyminiszterhez. (A levelet minden bizonnyal Kristóffy hozta Budapestre, azt a Dísz téren 13-án érkezették.)

„Tekintettel a jelentéstétel rendkívüli nehézségeire, valamint azokra a különleges körülményekre, amelyekkel úgy magam, mint követségem tagjai megküzdeni kénytelenek vagyunk, Kristóffy követségi tanácsost utasítottam, hogy utazzék Budapestre és tegyen Nagyméltóságodnak szóbeli jelentést azokról az eseményekről, amelyek Varsóból való távozásom óta felmerültek.

Midőn ezen intézkedéshez Nagyméltóságod utólagos hozzájárulását kérem, bátor vagyok javasolni, hogy Kristóffy követségi tanácsos az általam javaslandó időpontban térjen vissza a követség székhelyére.”⁸

Mivel üzemanyag nélkül lehetetlen autózni, a háborús lengyel körülmények között pedig a benzinvásárlás mind nehezebbé vált, ezért e súlyos gond valamiképpen természetesen bizonyosan részévé vált a Kristóffynak adott utasításának. Ám a levél hangneme és a szeptember 8-ra datált (valójában két évtizeddel később papírra került) szöveg intonálása között nem csekély a különbség. Úgy is mondhatnánk, hogy míg a levél Hory és minisztere közötti viszonyt tükrözi, az utóbbi főleg a remélt Olvasó impresszionálását célozza.

Szeptember 16-án délelőtt, már Czernowitzban, tehát román földről, egy nappal a Vörös Hadsereg megindulása előtt, Hory — így a *Naplójegyzetek* — felhívta telefonon Vörnle Jánost, Csáky helyettesét, „s pár szóban beszámolva a helyzetről, utasítást kértem a továbbiak tekintetében. Vörnle csodálkozva, sőt egyenesen helytelenítőleg vette tudomásul, hogy engedély nélkül elhagytuk Lengyelországot. Emlékeztetve korábbi távirati utasítására, figyelmeztetett, hogy magatartásomban minden tekintetben az olasz nagykövethoz kell alkalmazkodnom. Erre közöltem vele, hogy Valentino báró (az olasz nagykövet – P.P.) már egy nappal előttem átjött Czernowitzba.

lizálódott, hogy kimerészkedhattünk a villát megtekinteni. Ekkor ássa ki a faládát. „A villával szemben egy nagy szemétdomb volt”. A „felváltva” használók „oda dobáltak ki minden szemetet.” Benne a cserépkályha összetört csempéi, s alattuk az említett iratok – „az esőtől, hótól megvédve épen megmaradtak.” (A visszaemlékezés „*A pálya végén*” című kötete elejére illesztett, a visszaemlékeztéstől elkülönített, római számokkal ellátott két oldalas leírás.)

⁶ Kristóffy innen Moszkvába került követnek. Neve azzal került be a köztörténetbe, hogy ő továbbítja Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyi népbiztos 1941. június 23-i nevezetes üzenetét Budapestre.

⁷ Hory 1987, 281.

⁸ MNOL Külügyminisztérium, Politikai iratok (a továbbiakban: K 63.) 1939–17/7–4483.

Mivel a Külügyminisztériumtól a háború kitörése óta semmiféle politikai tájékoztatást nem kaptam, kértem, hogy lehetőleg mielőbb táviratilag informáljanak. Vörnle cinikus hangon így válaszolt:

– Olvassátok el az újságokat. – Ezzel letette a kagylót.”⁹

Mindezzel szemben Vörnle János aznapi feljegyzése a következőket rögzíti:

„Ma délután 5 órakor felhívott Bukarestből Bárdossy követ és Hory követ nevében, aki jelenleg Csernovitzban, a Palace Hotelben lakik, a következőket közölte.

Hory azt a kérést terjeszti elő, hogy Csernovitzban maradjon és ne kelljen neki visszamennie Lengyelországba. Idegei teljesen összeroppantak, 16 nap óta nem aludt és nem bírja már az ottani zúr-zavart.

Azt feleltem Bárdossynak, hogy egy követnek ott van a helye, ahol a kormány székel, de amennyiben a többi követségek is Csernovitzba teszik át székhelyüket, úgy Hory is ott maradhat. Erre Bárdossy kijelentette, hogy tudomása szerint már több követ van Csernovitzban, köztük az olasz nagykövet is. Erre kijelentettem, hogy ilyen körülmények között nincs kifogásom az ellen, hogy Hory is ott maradjon. Kívánatosnak jeleztem egyébként, hogy Hory alkalmazkodjék mindenben az olasz nagykövet eljárásához.

Bárdossy végül megemlítette, hogy 50.000 leit szándékozik Horynak küldeni, amihez hozzájárultam.”¹⁰

Természetesen a történész átérzi, át kell hogy érezze hőseinek szenvedését, tragédiáját. Jelen esetben azoknak a kétségbeesett helyzetét, akik a hitleri Németország agressziójának lettek így-úgy áldozatai. Ennek az agresszióknak a lengyel kormány mellé akkreditált Hory András is kárvallottja lett. Hiszen neki is el kellett hagynia kellemes állomáshelyét, sok álmatlan éjszaka nyomán összeomlott idegzete miatt kéri: „ne kelljen neki visszamennie Lengyelországba”. Ha nincs a magyar külügyi szolgálat rangsorában az ugyan-csak előkelő harmadik helyen, folyamodványa akkor is arcegető. Nem is képes azt *közvetlenül* főnökei elé tárni. Régi barátjának, az akkori bukaresti követnek, Bárdossy Lászlónak a közvetítésére bízta magát. És Bárdossy — láthatjuk — teljesíti nehéz helyzetben lévő barátja kérelmét.

Ám mit láthat a kései olvasó, ha a történész nem terjeszti eléje Vörnle János feljegyzését? Csak Hory András *naplójegyzetek*nek mondott, valójában két évtizeddel később szerkesztett szövegből tájékozódhat?¹¹ Az 1987-es kötet bi-

⁹ Hory 1987, 292–293.

¹⁰ K 63. 1939–17/7–4592.

¹¹ Szeptember elsején Hory a lengyel Külügyminisztériumba sietett, ahol a nagy fejtelenségben Józef Beck külügyminiszterrel tudott pár szót váltani. Hory természetesen most is a helyzet magaslátán volt, s mivel „tudta”, hogy „Pesten megfordult a vezető tényezők fejében egy esetleges angol–magyar garanciaszerződés gondolata”, ezért Becknél „az angol–román garanciaszerződés lényege és értelmezése felől” akart tájékozódni. „A gyorsan gördülő események folytán azonban ez a téma már nem került közöttünk szóba.” – Így olvasható ez az 1987-es kötetben (Hory 1987, 263., alulról második bekezdés.) Ám ezen utolsó mondat *előtt* Hory előadásában van még egy, általa aztán áthúzott mondat. Azt azért kellett áthúznia, mert az egyértelműen rávilágít írásának utólagos voltára. Így hangzik: „A külügyminiszter azt felelte, hogy a súlyossá vált helyzet most teljesen igénybe veszi, de amint lehetséges lesz, tájékozódni fog és megadja a kért információt.” (MTA Könyvtára Kézirattár Ms 10.864 A német agresszió. Naplójegyzetek – 14. o.) Az áthúzott mondatot akkoron azért nem adtam meg jegyzetben, mert nem tudományos, hanem tudományos népszerűsítő kiadványról volt szó.)

zonyság arra, hogy szakmai vértettség révén is lehet a tájékozódni akaró Olvasót segíteni. Ezért van az, hogy az 1987-es kötet nem követi Hory András szerkesztését, nem tárja az Olvasó elé a német agresszió utáni történeteket *Naplójegyzetek* címmel, hanem Hory András lengyelországi követi működését egyetlen fejezetben egyesítette.

Nem csupán a két rész egyesítése, hanem az első rész alapos megrövidítése is — a megismert diplomáciai iratok alapján mondjuk — állja az idő próbáját. Azok részletes bemutatása egyszer önálló könyvbe kívánkozik. Itt csupán néhány epizódot villantunk fel. A mélyebb megértés érdekében előtte célravezető felidézünk a korabeli magyar külügyi szolgálatot is megosztó kuruc–labanc ellentétet. Történetünkben annak Hory András és Kánya Kálmán a reprezentánsa.

*

Személyesen még nem is ismerték egymást, s már szemben álltak. Közel fél emberöltőnyi különbség is elválasztotta őket. Kánya Kálmán 1869-ben, Hory András 1883-ban született. Az itáliai származású, a Béctől alig messzi Sopronban felcseperedett Kánya Kálmán olyan magyar érzületű ember volt, aki kimondottan jól érezte magát a szupranacionális alakzatú Osztrák–Magyar Monarchiában, annak képviselőjében. Hosszú, számos állomáshelyen eltöltött konzuli szolgálat után, amikor 1908-ban a két központú birodalom anektálja, tehát jogilag magába olvasztja az akkoron már általa kerekben három évtizede véres harcokban megszállt Bosznia-Hercegovinát, Kánya a közös külügyminisztérium sajtóosztályát vezeti. A nemzetközi válságot kirobbantó lépést nem csupán helyesli, kimondottan élvezzi annak élezését (Prochaska-affér).¹²

Hory András az azóta *Cluj Napocavá* lett Kolozsvárott olyan családban született, ahol a történeti gondolkodás középpontjában (a magyar világban oly' gyakori módon) kitéphetetlenül az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc emlékezet állt. Édesapja, nagyanyja mellett keresztapja, Bartha Miklós, az ellenzéki Függetlenségi Párt egyik országosan ismert korifeusa is így neveli a nagy fantáziával megáldott, korán az írás bűvöletébe kerülő, tehetséges kisfiút. Rengeteg olvasmánya között ott van Bartha Miklós *Ellenzék* című lapja is. A lapot olvasva korán megérinti Bartha türelmetlen, társadalmi tartalmában konzervatív nacionalizmusa, amelyet édesapja liberális gondolkodásmódja aligha semlegesített.

Hory hazaszeretetének fontos forrása az oly sok véres függetlenségi háborúval terhes magyar történelmi múlt iránti tisztelete, a szülőföld rajongó szeretete. Erdély jelenti számára az életre szóló élményt. Elsősorban Kolozsvár, a Belmagyar utcai¹³ szülői ház, a székelyföldi zúgó fenyvesek között megbúvó Homoród, a nyári szabadságok, az első álmodozó romantikus kapcsolatok, az első éjszakai szerenádok szívvel-lelket gyönyörködtető színtere, amely szinte a gyermek Hory serdülésével, felnőtté válásával párhuzamosan válik mind komfortosabb, civilizáltabb fürdőhellyé.

¹² Hory 1987, 392.

¹³ Ma Bulevardul 21. Decembrie 1989. Nr. 50. Az épület ma is látható.

A negyvennyolcas (vagyis kurucos) beállítottsága tanulmányai során tovább mélyül. Hatodik gimnazista korában pályadíjat nyer az 1867. évi kiegyezésről írt dolgozatával. Messze nem egyéni nézetként, ám annál nagyobb hevülettel kifogásolja a külügy és a hadügy közösségét. „Külön hadsereg és külön külképviselet nélkül egy állam csak olyan, mint egy végtagjaitól megfosztott egyén”. Vagyis nem látja, hogy ezen engedmények révén mily sokat nyert a magyarság a kiegyezéssel.

1908-ban az annexiós válságot a nemzetközi sajtó módszeres tanulmányozásával figyeli, s közben a Béccsel szembeni ellenszenvé tovább mélyül. Az *Ellenzék* hasábjain álnév alatt írt cikkeiben állandóan támadja a Monarchia külpolitikáját, elsősorban azért hibáztatva, hogy az annexió révén a Monarchián belül a magyarság számaránya csökken,¹⁴ ellenben az ellenséges érzületű nemzetiségek növekszik; e lépésnek a magyarság számára baljós következményei lesznek.

A tizenkét nemzet-nemzetiség — köztük mintegy két milliónyi lengyel — által lakott Monarchia annexiós lépése előremenekülés is volt. Hiszen alig-alig volt nagyhatalmi ereje. Mert jószerével csupán a balkáni térségben volt képes erejét megmutatni. A kegyetlen természetű történelem a nagynak is, *akkor is* azt üzenté: nem maradsz nagy, ha nem tudsz minimum hegemoniát a határidőn messze túl felmutatni. A dualista Monarchia ezt csak azon a Balkánon tudta megtenni, ott *kellett* ezt tennie, ahol az elnyomott nemzetek önálló állami létet akartak. Ha törekvésük sikerül, az egyben a soknemzetiségű Monarchia számára a halálharang kongásával lett volna (és lesz is majd) egyenértékű.

Az 1918 őszi összeomlás után Kánya Kálmán a zömmel kényszerű semmittevéssel eltöltött mexikói követi éveit után lesz a trianoni Magyarország vezető diplomatája, 1920-tól a külügyminiszter állandó helyettese. Természetesen őt is nyomasztotta az ország megalázóan nyomorúságos helyzete. Józanságát ellenben nem vesztette el. Bár ő sem törődött bele az 1920-ban elszenvetett hatalmas területi és demográfiai csonkulásba, hamar az lett a meggyőződése, hogy a magyar külpolitikát mindaddig holtpontra kell tartani, amíg létre nem jön Berlin és Róma szövetkezése az európai status quo átszabására.¹⁵ E felfogást a magyar közvélemény többsége nem osztotta, a külügyi apparátuson belül azonban többségi pozíciót élvezett. Józansága jegyében Kánya miniszteri posztot sem vállal a tíz esztendőn keresztül kormányzó Bethlen István kabinetjeiben. A bársonyszék természetesen vonzotta, ám el nem kápráztatta. Tudta,

¹⁴ A 18. század elejére, a másfél évszázados török uralom után, a meg-megújuló függetlenségi harcok a magyarságra demográfiai katasztrófát hoztak. A teljesen elnéptelenedett területekre külföldről érkezett (zömmel német) betelepülők, a mind népesebb román, szerb, szlovák stb. kisebbség révén az országban többségbe kerülnek a nemzetiségek. Az 1910. évi népszámlálás — pedig a magyarság arányát jelentős asszimilációs sikerek növelik — szerint az ország lakosságának 54,6%-a vallja magyarnak magát.

¹⁵ Erre 1936 őszéig kellett várni. A két nagyhatalom között számos ellentét feszült. A megbékélés a látványos Berlin–Róma tengelyben ölt testet. Ám tengely (abban az értelemben, hogy két egyenlő erejű hatalom szövetkezik) soha nem létezett. Tartalmilag Mussolini Olaszországa valójában kezdettől fogva nem egyenrangú szövetségese a hitleri Németországnak. Ld. erre Hory 1935. november 19-ei jelentését. – K 63. 17/7–1935–3585.

hogy a külpolitikát továbbra is Bethlen szabja majd meg. Inkább elment 1925-ben Berlinbe követnek. Gömbös Gyula kormányában 1933 elején aztán elvállalja a posztot, mert a Bethlennél kisebb kaliberű kormányfő mellett önállóságot remélt. „Csak” azt nem vette számításba, hogy a szintén nem tehetségtelen Gömbös Gyula az idők során sokat tanult. Így azután (messze nem szokatlanul, hiszen a diplomáciatörténet tárháza tömve van kormányfők és külügyminiszterek összecsapásaival) sokat huzakodtak. Miközben az alapkérdésben egyetértettek.

Tehát abban, hogy ápolni kell a magyar–olasz viszonyt, ám ennél is lényegesebb Berlin támogatásának megszerzése. Kétszeresen nehéz feladvány volt ez. A harmincas évek első felében is elevenen élt a húszas évek valósága. Amikor a weimari Németország idegenkedve nézett Horthy Miklós ellenforradalmi, polgári demokratikusnak aligha mondható Magyarországra. Azután hiába tartották mindkét oldalon emlékezetben az első világháborús *vállvetve* végigküzdöttnek stilizált¹⁶ éveket, a húszas évek német külpolitikája az un. *Erfüllungspolitik*, vagyis a beilleszkedés, a franciákkal való közös hang keresésének politikája volt. A *hivatalos* magyar politika az évtized zömében ugyan nem revizionista, ám Berlinben is tudtak a szavak mögé nézni. Akár az 1871 utáni évtizedek német–francia históriája is szolgálhatott beszédes párhuzamként. Amikor a franciák nem beszéltek Elzász-Lotharingiáról, mégis folyton a visszaszerzésén járt az agyuk. A korabeli magyar–német viszony olyan volt, hogy Bethlen Istvánt Berlin — annak minden törekvése ellenére — csak 1930-ban fogadja állami látogatásra.

Az első világháború Németország addigi Duna-medence-politikáját is lezárja. Azt a politikát, amelynek középpontjában Magyarország állt. Helyére — és ez ma is így van — a Balkán-politika (*Südostraumpolitik*) lépett. Magyarországot már az is sértette, hogy a balkáni térségbe soroltatott. Ám hiába vágyott arra, hogy Berlin megint abban a szellemben kezelje, ahogy azt vele szemben Otto von Bismarck tette,¹⁷ ilyen visszarendeződést Gömbös Gyulának sem sikerült elérnie. A weimari és nemzetiszocialista Németország sakktábláján is Magyarország csak az egyik — fontos, ám nem a legfontosabb — figura. Gömbösről még ma is sok helyütt lehet olvasni azt a téves elbeszélést, mintha 1933. júniusi németországi vizitjével ő legitímálta volna a totális diktatúrát dermesztő gyorsasággal kiépítő, koncentrációs táborát már 1933 májusában berendező

¹⁶ A vilmosi liberál-imperialista Németország mind nagyobb fölénnyel kezelte Bécs–Budapest központú szövetségesét. 1917-ben megakadályozta békekötési törekvéseit. Nincs arra hiteles történelmi válasz, hogy a háború akkori befejezése vajon megmenti-e a Monarchiát, s benne a Szent István-i Magyarországot. Ám az bizonyos, hogy az 1918 őszi teljes vereség a végleges pusztulással lett egyenértékű. Már az 1916-ban publikált, Közép-Európát német égiszű gazdasági blokkba szervezni akaró Naumann-terv is világossá tette, hogy a dunai Monarchia gazdaságilag a német birodalom függvénye lesz, az 1918 májusában Spaa-ban aláírt vámuniós megállapodás ezt a nyomvonalat mélyítette tovább.

¹⁷ Otto von Bismarck úgy látta, hogy a Habsburgok birodalmának megabroncsolásában fontos lehet a magyarság szerepe. Így az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést is szorgalmazta. A kiegyezés pedig lehetővé teszi, hogy a magyar politikai elit a Szent István-i birodalom belügyeit teljes önállósággal intézze. A következő évtizedek népességszámában, gazdaságban, kultúrában a jelentős gyarapodás időszakát hozzák meg.

Adolf Hitlert. Akik ilyesmit írtak, írnak, arról az „apróságról” feledkeznek meg, hogy Nagy-Britannia és Franciaország e látogatás előtt egy héttel parafálja Hitlerrel és Benito Mussolinivel a négyhatalmi direktórium szövegét.¹⁸ E paktumról pedig nem csupán azt kell tudni, hogy ratifikálására nem került sor, hanem még inkább azt, hogy ezen megállapodás szellemében születik meg a lengyel földön is rossz emlékkü, 1938. szeptember végi müncheni direktórium.

Hory Andrást a trianoni tragédia szülőföldjének elvesztése révén különösen lesújtja. Aktív diplomataként Belgrádban érdemben tesz a kapcsolatok normalizálásáért, s annak révén 1926 nyarára egy magyar–jugoszláv választott bírósági egyezmény megkötésének körvonalai kezdenek kibontakozni. Visszaemlékezésében regényesen, saját szerepét felnagyítva adja elő a történetet. A valóságban arról volt szó, hogy a húszas évek derekán a magyar diplomácia *egyik irányzata* a kisanantant fellazítását, felrobbantását oly módon szerette volna elérni, hogy azzal az akkoron még Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak nevezett Jugoszláviával kötött volna külön megállapodást, amellyel szemben az ország a legkisebb területet, a legkevesebb magyar ajkút veszítette el. A megállapodásra volt némi remény. A délszláv állam minden szomszédjával viszálykodott, s éppen a nagyhatalmi státuszú Olaszszággal állt a legsúlyosabb ellentétben. Az antant az 1915. évi londoni titkos megállapodással azzal az ígérettel fordította fegyveresen szemben az Osztrák–Magyar Monarchiával Olaszországot, hogy a győzelem nyomán megkapja Dalmáciát.¹⁹ Nem így történt, az antant a nagy délszláv állam megszületésében bábáskodott. Rómának ezért a délszláv állammal több, mint konfliktusa volt, magának az egész — súlyos belső nemzetiségi feszültségekkel terhes — államnak a *létét* kérdőjelezte meg.

A magyar külpolitika *fő vonala* — mint említettük — ellenben a majdani német–olasz szövetség létrejöttére összpontosított, s nem fűzött reményt a Belgráddal való megállapodás létrejöttéhez. Hiszen az értelemszerűen a kisanantant felrobbantásával lett volna egyenértékű.

Hory előkészíthette a jugoszláv külügyminiszterrel ugyan a megállapodást, ám Budapesten nemhogy a teljes támogatást nem harcolta ki, hanem érdemben nem is ért el semmit. Hazament nyári szabadságra Homoródra. Csak ott, s ott is csupán az újságokból értesült Horthy Miklós kormányzónak a négy-száz esztendeje lezajlott mohácsi csata²⁰ színhelyén 1926. augusztus 29-én el-

¹⁸ Ld. erre Hory 1936. április 7-i jelentését – K 63. 17/7–1936–1289. – A hazai közoktatás tan-könyvei a mai napig nem akarnak a fent említett „apróságról” tudni. Pedig 1982-ben megjelent könyvem (Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. 1932–1936, Bp., Akadémiai Kiadó) óta a témában ekképpen lehet tájékozódni. A monográfiára történő szakmai hivatkozások pedig azt mutatják, hogy a tudományos körökben a korrekció megtörtént.

¹⁹ A fordulat súlyát még jobban látjuk, ha tudjuk, hogy 1882-ben Olaszország csatlakozik Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1879-ben megkötött szövetségéhez; az első világháború kirobbanásakor semlegességi nyilatkozatot téve maradt ki a konfliktusból.

²⁰ Pritz 1987, 285–297, *Hornyák Árpád*: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Fórum, Újvidék, 2004, 181–187. és 334. o. 908. jegyzet, *A Sajti Enikő*: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág, Bp., 2004, 60, *Vizi László Tamás*: „Hiszem és remélem, hogy hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció a magyar külpolitikában. In: Közép-Európai Közlemények 2013/4., 7–38, főleg 28–29.

mondott beszédéről. Arról a beszédéről, amelyben olyan barátságosan szólt Belgrádról, hogy azt egy kétoldalú megállapodás nyitányaként értelmeztek sokan. Vélelmezhetően a beszédet a Külügyminisztériumból azok mondatták el az államfővel, akik ezzel éppen akadályozni akarták a megállapodást.

Mindenesetre tény, hogy a Prága és Bukarest gyanakvását érző Belgrád messze nem viszonzta kellő hőfokon a magyar gesztust. Az ősz folyamán a magyar–jugoszláv tárgyalások Genfben ugyan beindultak, ám az egészbe beleszólt Mussolini, s tavaszra megszülethetett a nevezetes magyar–olasz szerződés. Hory pedig Rómában már annak sínpályáján mélyíti a két ország viszonyát.

*

Gömbös Gyulát Hory András 1919 végén Toókos Gyula „barátja” — úgy közbülsően az Etelközi Szövetség nevű titkos szélsőjobboldali társaság egyik vezetője — révén ismerte meg személyesen. Az évek során többször találkoztak, majd 1925-ben egy vacsora után „fél éjszakát” beszélgettek. Habitusukban sok volt a hasonló, kölcsönösen rokonszenveztek egymással. Az ellenzéki Gömbösnek Hory ekkor elpanaszolta, hogy követéinek a magyar állam nem ad szolgálati autót. Csodálkozó beszélgető társa kilátásba helyezte: ha ő lesz a miniszterelnök, akkor „nem autókat, hanem magyar négyes fogatokat fogok követéinknek adni sallangos szerszámmal, zsinóros-dolmányos, árvalányhajas kocsisal a bakon. A magyar követnek a külső formákban is a régi magyar hagyományokat kell képviselnie.”²¹ Később Gömbös — így a családott Hory — „nézeteit és az emberekről alkotott véleményét is sok esetben ’revízió alá vette’. Nem-hogy magyar négyest, de még egyfogatút sem juttatott a követeknek.”²²

Valójában Gömbös „csupán” megtanulta, ha sikert akar, akkor céljaihoz körültekintőbben, az addiginál is sokkal fondorlatosabban kell közelednie. A missziók jobb ellátására a gazdasági válság szorítása miatt nem lehetett gondolni, a megszorítások természetesen a külügyi tárcát is elérték. Az új miniszterelnök a Bethlen Istvántól megörökölt rendszer felszámolásában rengeteg falnak ütközött, s nem ment sokra a külpolitikai elgondolásait kordában tartó külügyi apparátussal sem. Ám természetesen voltak lehetőségei is. Például arra, hogy az 1925 utáni esztendőkből is vele kapcsolatot kereső, hol négy szemközt, hol „közös barátai”-nál találkozó, „mindenkori” baráti gesztusait „őszintén” viszonzó²³ Horyt beültesse a külügyminiszter állandó helyettesi székbe.

Hory András 1933. december 31-i hatállyal mentik fel a római követség vezetése alól, 1934. január 8-i hatállyal helyezik a központba és 1934. március 17-től lesz a külügyminiszter állandó helyettese.²⁴ Ebben a Gömbös Gyulának tulajdonított szerep jelen sorok írójának a feltételezése. Hory András szerint Kánya Kálmán szemelte ki őt helyettesének. Ellenben az neki több okból sem tetszett. Jól érezte magát Rómában, ismerte „Kánya feltétlen engedelmességet

²¹ Hory 1987, 187–188.

²² Uo. 188.

²³ Uo.

²⁴ További kutatás tárgya, hogy miért húzódtott el a poszt elfoglalása.

követelő, zsarnoki természetét”.²⁵ Elbeszélésének igazát azzal is igyekszik alátámasztani, hogy tudta: „Kányában és Gömbösben két közvetlen főnököm is lesz, akik mindegyike magának fogja vindikálni az irányítást, s így két malomkő közé fogok kerülni.”²⁶ Hory ezzel akaratlanul feltárja, amit eltakarni akart. Gömbössel a háta mögött egyáltalán nem tűnhetett két malomkő közötti őrlődésnek a majdani poszt. Főleg, ha a kormányfő esetleg kilátásba helyezte neki a bársonyszéket.

A kuruc mentalitású Gömbös Gyula, aki hamar megtapasztalhatta, hogy a Kozma Miklós által neki kommandált labanc mentalitású Kánya Kálmánnal törököt fogott, miért ne kombinálhatta volna, hogy a szintén kuruc mentalitású Horyval jobban jár? Jónak gondolhatta a cserét, hiszen Horynak diplomáciai körökben és azokon túl is jól csengett a neve. Az évek során mind az olasz hatóságoknál, mind a diplomáciai testületben kitűnő helyet vívott ki magának. „Az olasz–magyar kapcsolatok ápolása ennél az okos és világlátott, tapasztalt, az emberekkel bánni tudó diplomatánál a legjobb kezekben volt, s annak elmélyülése jórésztben az ő műve – jelentette Berlinbe az örök városból távozóról a római német követség.”²⁷

A tényeket emlékirataiban mindenkor számára előnyösen csoportosító Hory „bevallja”, azért sem akarta a budapesti állást, mert a berlini követi posztról a külügyminiszteri székbe érkező Kányának „egy kis számítás”-ból adta ki pasarétit pompás villáját. Ráadásul évi potom 3400 pengőért.²⁸ Számítása ellenben nem vált be: esztendő múltával Kánya visszarendelte őt Rómából.²⁹

Ám miért ne gondolhatta volna Hory: majdan Kánya helyére lépve az a villájából is távozni fog. A reggeli lovaglásaiból irodájába átöltözés nélkül érkező, miniszterének lovagló öltözékben referáló Hory³⁰ alaposan elbízhatta magát. „Alig három hónappal később (ti., hogy új posztját elfoglalta – P.P.) már olyan éles nézeteltérés támadt közöttünk, hogy állásom alól való felmentésemet kértem. Kánya akkor hibáját látszólag megbánva kiengesztelt, és a régi viszony egylelőre helyreállt közöttünk. Az év végén azonban – és ezt nyugodt lelkiismerettel mondhatom, nem az én hibámból, hanem rossz emberismerete és gyakran kiváló természete miatt máról holnapra kegyvesztett lettem nála. Állítólag valaki úgy informálta, hogy én 'cum jure successionis' (az utódlás jogával) jöttem vissza a minisztériumba és a helyére pályázom. Más ostoba és csúf intrikáknak is felült ügy, hogy előbb nyugdíjba akart meneszteni, de azt nem tudta keresztül vinni és beérte azzal, hogy miniszterhelyettesi megbízatásom alól a hátam mö-

²⁵ Hory 1987, 398.

²⁶ Uo. 398–399.

²⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin), Politische Abteilung II. Po 8 Ungarn Bd. 2. Johann Smend követségi tanácsos 1934. március 8-i jelentése.

²⁸ Amikor majd 1942-ben sikerül elérnie, hogy a már régen nem külügyminiszter Kánya végre kiköltözzön a villából, akkor 14.400 pengőért tudja azt kiadni. Hory, 1987, 387.

²⁹ Uo. 385. Hory a villa Kányának történt kiadásával minden bizonnyal azt akarta elérni, hogy mennél tovább Rómában maradhasson. Hiszen onnan messze nem szükségszerűen a Dísz térre vezetett az út. A megállapodás időpontjában a római követ számára (Hory sugallatával ellentétben) az volt a reális alternatíva, hogy vagy egy Rómánál kevésbé előnyös állomáshelyre kerül vagy esetleg még tovább Rómában maradhat.

³⁰ Uo. 407.

gött felmentetett és Varsóba küldött követnek, ami az ő nézete szerint degradációnak minősült.” (A dőlt betűvel szedett részek az 1987-es kötetben nem olvashatóak, ott ki vannak pontozva. A mennél sokoldalúbb mérlegelést segítő most a teljes vonatkozó szöveget közlöm.)³¹

Hory — feltételezzük — valóban cum jure successionis érkezett meg a Dísz térre. Ám Kányával vívott nemes párbajában alul maradt. Gömbös csak annyit tudott a vele szemben mind erősebb³² Kányával szemben elérni, hogy Horyt nem hagyta nyugdíjaztatni, Varsóba mehetett követnek.

A történetet Hory a varsói éveket felelevenítő rész elején is elbeszéli. Itt is említi a „Kányát lakáj módon kiszolgáló tisztviselő” intrikáit, s azt is, hogy már „alig pár hónappal új hivatalom elfoglalása után máris ellentétek merültek fel köztünk”. Ám itt is hiba csúszott számításába. Itt mondja el a lényegét: ezen ellentétek „sajnálatosan nemcsak kisebb jelentőségű adminisztratív kérdésekben, de a külpolitikai taktika, *sőt maguk a külpolitikai célok tekintetében is*” felmerültek. (Kiemelés – P.P.)³³

A fővonal dolgában — ismételjük³⁴ — Gömbös és Kánya között nem volt ellentét, ám a tartalmi kérdések ennél sokkal összetettebbek. A taktika, az időzítések, a mikéntek, a hangsúlyok nagyon lényegesek, s azok eltérő megítélése miatt hamar feszültség támadt a kormányfő és minisztere között. (Nem beszélve arról, hogy minden azonosság esetében sem kis különbség, hogy kié a döntés.) Előadását Hory e vonatkozásban azzal is gyengíti, hogy azt állítja: a kormányfő és minisztere között az „első” ellentétet az abesszíniai háború miatt Olaszország ellen életbe léptetett népszövetségi szankciók megszavazása robbantotta ki. Vagyis csak akkor támadt konfliktus, amikor Hory már hónapok óta Varsóban tartózkodott.³⁵

*

– Hát, kedves Bandi, most egy olyan állomáshelyre kerülsz, ahol semmit sem tudsz elérni. Varsó a magyar külpolitika szempontjából *halott poszt*. Ott legalább lesz időd *külpolitikai elméleteid* helyessége felől gondolkozni.³⁶ – Az emlékirat szerint ezekkel a szavakkal bocsátotta lengyelországi küldetésére Kánya Kálmán Hory Andrást. (Az első kiemelés Horytól, a második tőlem – P.P.)

Kánya Kálmán legendásan szarkasztikus modora, s a két diplomata egymáshoz való viszonyának ismeretében nincs okunk kételkedni abban, hogy valóban efféle szavakkal köszönt el a bársonyszékére sikertelenül tört volt helyettesétől. A szarkasztikus szavak — ha már a nyugdíjaztatás nem sikerült — édeesebbé tették a nemes bosszút. Közben Kánya természetesen látta (Hory *korabe-*

³¹ Uo. 399. – A teljes szöveg: MTA Könyvtára Ms 10.864. A pálya végén c. kötet 190.

³² Kánya a Gömbös-Bethlen párbajban az utóbbi köre mellé állt.

³³ Hory 1987, 245–246.

³⁴ Ld. erre a (...) lapon írottakat.

³⁵ Ezért aztán az egész ezzel kapcsolatos elbeszélése is tele van valótlanságokkal. Vö. Hory 1987, 399, valamint a kapcsolódó 143. jegyzet.

³⁶ Hory 1987, 246.

li szóhasználatával élve) „a bensőséges lengyel–magyar kapcsolatok *realpolitikai* jelentőségét.”³⁷

Hiszen a trianoni Magyarország külpolitikája kezdettől fogva számíthatott a lengyel politika — bőséges történelmi előzményeken nyugvó — rokonszenvére. A szimpátiának pedig komoly súlyt kölcsönzött az a tény, hogy Lengyelország majd másfél évszázados felosztottsága után önálló állami létét az első világháború győzteseinek köszönhette. Súlyt adott e rokonszenvnek Lengyelország középhatalmi (Varsóban sokszor ennél is többnek látott) pozíciója is. Azután igen nagy jelentősége volt annak, hogy Varsó következetesen nem halotta meg a kisantant fel-felcsendülő szirénhangjait. Tehát nem lépett a kisantant államok kötelékébe. 1934 októberében a marseille-i kettős gyilkosság³⁸ tényének ódiúmat a kisantant egész diplomáciai gépezete, s nagy hangerővel dolgozó propagandája oly sikerrel háraitotta Magyarországra, hogy az ország ismét súlyos nemzetközi elszigeteltségbe sűpedt. Az a tény, hogy Varsó hivatalos látogatáson fogadja ekkor Gömbös Gyula miniszterelnököt, önmagában számottevő könnyebbedést hozott. A Nemzetek Szövetségében — ahová az ügy elbírálásra került — tisztában voltak azzal, hogy a magyarok (kemény elmarasztalásuk esetén) nem fogják takargatni a terroristák nemzetközi kapcsolatairól birtokukban lévő értesüléseket. A kérdés végleges lezárására csak 1935 májusában került sor, ám a Népszövetség Tanácsának 1934. december 10-ei határozata után érdemi fordulattól már nem kellett tartani. A határozat ugyanis Magyarországra bízta alárendelt szervei felelősségének megállapítását és megbüntetését. Az ilyen irányú megoldásban is megvolt a lengyel támogatás.

Néhány nappal azután, hogy Hory átadta megbízólevelét Ignacy Moscicki köztársasági elnöknek, Józef Beck külügyminiszterrel való első érdemi megbeszélésén Hory — úgymond — „szó szerint” kijelentette: „Úgy érzem, hogy Ön, Miniszter Úr és én arra rendeltünk, hogy ezt a jelenleg szunnyadó barátságot új életre keltsük, és annak politikai realitást adjunk.”³⁹

Ám amiképpen 1935 tavaszán a varsói magyar követi állás nem volt *halott poszt*, ugyanúgy nem kellett új életre kelteni a magyar–lengyel barátságot sem. Az — jeleztük — élt, messze nem volt *szunnyadó*.

Hory egyoldalú elbeszélésével szemben a korabeli magyar külpolitika egyszerre igyekezett Berlinnel és Varsóval jó viszonyt ápolni. Ám ez messze nem volt egyszerű mutatvány. Hiszen míg Budapest abban volt érdekelt, hogy végre megszülessen az a Németország, amely képes a versailles-i békeművet szétporlasztani, addig Lengyelország a békeműnek köszönhette állami függetlenségét, középhatalmi létét. Németországot a versailles-i békében ugyan alaposan megalázták, ám nem fosztották meg attól, hogy nagyhatalmi ereje potenciálisan

³⁷ A szóhasználat Hory Csáky István külügyminiszterhez írott 1939. május. 12-ei magánleveléből való. (MNOL K 64. (=Külügyminisztérium, Rezervált politikai iratok) 1939–17–465. – Egyébként Hory visszaemlékezéseiből a relációt a maga valójában nem lehet meglátni. Ahhoz jelentéseit kell forgatnunk.

³⁸ A franciaországi látogatásra érkező Sándor jugoszláv királyt, s az őt fogadó Louis Barthou külügyminisztert egy macedón terrorista a kikötőben meggyilkolta. A szálak Olaszországba vezettek, ám a tények ügyes manipulálásával Magyarország látszott a felbujtótnak.

³⁹ Hory 1987, 247.

megmaradjon. Mivel a nemzeti paradigmában minden államnak az az elsődleges érdeke, hogy saját országát, népét, függetlenségét védelmezze, ezért a győztes pozíciójában is (nem alaptalanul) nyugtalan Franciaország a német dinamikával szemben úgy akarta a maga biztonságát erősíteni, hogy a német erőt kelet felé terelgette. A korabeli lengyel–francia viszony azért oly ellentmondásos, mert ezzel Varsó teljes mértékben tisztában volt. A francia külpolitikától tehát egyáltalán nem volt elragadtatva, miközben Párizsnak ebben a térségben (a kisantant mellett) Varsó a legfontosabb szövetségese.

Tehát míg a korabeli lengyel külpolitika legnagyobb tehertételét a keleti határait el nem ismerő Németország jelentette, addig Magyarország (teljesen megalapozottan) területi revíziós törekvéseinek legfőbb támaszát egy majdani Németországban látta. Következőleg a magyar diplomácia németbarát lépéseinél folyton magán érezhette a lengyelek figyelő tekintetét, aminthogy lengyelbarát gesztusaiban a németek érzékenysége zavarta.

1932 őszétől egészen az 1939 őszi összeomlásig — kormányok jöttek, mentek — József Beck Lengyelország külügyminisztere. Erős ember. Hatalma a József Pilsudskinál⁴⁰ kivívott pozíciójában gyökerezett, s az a marsall halála után is töretlenül megmarad. 1934 januárjában Hitler olyan megállapodásra jutott Lengyelországgal, amelyet a weimari Németország diplomatái egyszerűen elérhetetlennek tartottak. És ez Beckben (is) azt az illúziót keltette, hogy Németországgal meg lehet méltányosan állapodni. Ezért a Beck-i külpolitika bizonyos könnyebbedést jelentett a területi revíziós törekvéseiben Németországtól hatékony támogatást remélő magyar külpolitika számára.

Bár mind a magyar, mind a lengyel külpolitikát nem csekély illúziók is táplálták, ám a német külpolitika dinamizmusában rejlő veszélyekről azért mind Budapestnek, mind Varsónak voltak reális elképzelései is. 1936 derekáig Budapest számára nem kevés fejfájást okozott a Berlin és Róma közötti ellentétek garmadája, s ezért a magyar diplomácia — Kánya Kálmán kifejezésével élve — *tojástáncot* járt a két nagyhatalom között, hogy egyik kezét se veszítse el. A római jegyzőkönyvek 1934-ben azért jönnek létre, majd azt 1936 márciusában azért fejlesztik tovább (mindkét esetben blokk helyett) „csupán” *csoporttá*, mert bármilyen olasz–osztrák–magyar együttműködésnek óhatatlanul volt bizonyos németellenes éle. A magyar külpolitika egyszerre törekedett sikerrel Mussolini blokk-építő törekvéseinek a mérséklésére, s egyben arra, hogy a képződményt más hatalmak csatlakozására is nyitottá tegye. Az utóbbi ellenben papíron maradt. Mert míg Mussolini a kisantanttal bővítette volna a képződményt, a magyar diplomácia Berlin és Varsó(!) csatlakozására vágyott. A magyar óhaj nem csak Berlinben, Varsóban is süket fülekre talált. Amikor — például — Hory András 1936 májusában Beck előtt megpendíti a témát, a Wierzbowa⁴¹ ura egyszerűen hallgatással siklik el az ajánlat felett.⁴²

⁴⁰ Hory András Kánya Kálmánhoz 1935. május 10-ei keltezéssel írott magánlevelében azt írja, a lengyelek szerint Pilsudski az Úrral társalkodik, ám külpolitikai elgondolásaiba még őt sem mindig avatja be. – K 64. 1935–17–314.

⁴¹ A lengyel külügyminisztérium elnevezése.

⁴² Ld. Hory 1936. május 7-ei jelentését – K 63. 1936–17/7–1697.

Mert Varsó érdekeit mind német, mind kisantant vonatkozásban *is* sértette volna egy efféle elköteleződés.

A német agressziótól való félelem leginkább az ún. horizontális terv kovácsolgatásában — Beck megfogalmazásában az ún. Harmadik Európa megvalósításában — érlelt közös gondolatokat.⁴³ Az érdekellentétek szövevénye itt is bőven burjánzott, így e rokonszenves tervek egészükben füstté váltak. Am a közös magyar–lengyel határ létrehozásának a gondolata ezzel is összefüggött. És jöllehet az idők során e vonatkozásban is bőven sorjáztak az érdekkülönbségek, ám a közös határ a kárpátaljai szakaszon 1939 márciusában valósággá vált. Tehát nem az eredetileg elgondolt hosszúságban, és messze nem Berlin akarata ellenére, sokkal inkább annak csendes támogatásával. Az 1939 szeptemberi összeomlás utáni hónapok történései a rövid közös határszakaszt is — minden túlzás nélkül mondhatóan — történelmi jelentőségűvé tették.

*

Messze nem Józef Beck volt az egyetlen európai vezető politikus, aki félreismerte Adolf Hitlert és rendszerét. Messze nem csupán a lengyel társadalom Beck mögött álló erői vergődtek a *kívánsággondolkodás* csapdájában a nemzetiszocialista Németországgal szemben. A hitleri külpolitika 1933–1938 közötti egész időszaka egy *óriási blöff*. Hitler hihetetlenül ügyesen aknáztta ki a versailles-i békeünnep közhelyesen ismert hibáit, jó érzékkel épített a harmincas évek felnőttjei határtalan békevágyára. Azokéra, akiknek soha nem felejtendő élményük volt az 1914–1918 közötti nagy háború pokla, s akik ezért görcsösen hittek abban, hogy a békemű igazságtalanságainak kiküszöbölése révén nem kell ismét vágóhídra menniük. Annál is inkább hinni akartak ebben, mert ingerelte őket a marsallok, Fernand Foch, Edward Rydz-Smigł ismert igazsága: Versailles-ban nem békét, csupán fegyverszünetet kötöttek.

Nem csupán Hitler volt tisztában azzal, hogy a Rajna-vidék 1936. március 7-i sikeres megszállása révén Franciaországot minden tőle Keleten majd lezajló agresszióval szemben eszköztelenné tette. Mégsem lett 1938 márciusában Berlint sújtó következménye Ausztria bekebelezésének, az Anschlussnak. Hitler azért volt oly végtelenül bosszús Horthy Miklós államfőre és társaira, mert hiába érezte-tudta, hogy lehetősége lenne Csehszlovákiát egyetlen csapással felszámolni. A „gyáva” magyarok miatt nem tudta azt megtenni. Azok ellenben nem vállalták a kigondolt színjátékban rájuk osztott szerepet. Azt, hogy először ők támadják meg északi szomszédjukat. A magyar vezetők Trianon gyermekei voltak. A történelemből tudhattak sok mindent rosszul, lehettek akár némely dolgokban tudatlanok is, ám a korábbi, hatalmas vérvesztéseket okozó nemzeti tragédiákkal tisztában voltak. És nagyon elméjükbe vésődött a nagy német nyelvtudós filozófusnak, Johann Gottfried Herdernek azon nézete, mely szerint (mint a Kárpát-medencében hajdan élt számos etnikumnak) a magyarságnak is a sorsa a teljes pusztulás lehet – ha még egyszer rossz döntést hoznak.

⁴³ Hory 1987, 247–248.

Neville Chamberlain, Edouard Daladier Münchenben 1938. szeptember végén abban a balga hitben járult hozzá a Szudéta-vidék Csehszlovákiától történő elcsatolásához, hogy ezzel megmentették a békét. Hiszen Hitler minden néprajzi követelését ezzel teljesítették. A Führernek pedig — oly sokszor szóno-kolta — minden vágya csupán az igazságtalanságok orvoslása. Természetesen ismerték (ha el nem is olvasták) a hírhedt *Mein Kampf*ot. Ám — zsongították magukat az ismert igazsággal — miért lenne Hitler kivétel, amikor a hatalom birtokában már oly sokan feledtek (és feledni fogják) ellenzékiként hirdetett radikális nézeteiket. Azért hittek ezen igazság sablonjában, mert képtelenek voltak átlátni, hogy a totalitáriánus nemzetiszocialista rendszer éppen a fajgyűlölet, más nemzetek végtelen (majdani fizikai elpusztításuk esztelen vágyába tor-kolló) megvetése a lényege.

A történelem nem a ráció, sokkal inkább számos esetben a sértett önérzet, a téves helyzetértékelések nyomán született rossz döntések históriája is. Nem csupán Joszif Visszarionovics Sztálin orrolt meg azért, hogy nem lehetett dönt-nökként jelen Münchenben.⁴⁴ Beck is ott akarta Lengyelországot látni.⁴⁵ Közben Hitler nem csupán korrigálni, hanem pusztítani akart. Azért, hogy azután felépíthesse az *Übermensch* birodalmát. Ezek az — úgymond — „gyáva” ma-gyarok azonban nem fogadtak neki Kielben szót. A magyar „gyávaság” akadá-lyozta meg a Führert abban, hogy a brit premier arcába nevetessen: semmi szükség néprajzi megállapodásra, az *ultima ratio*, a fegyverek rögvest mindent elrendeznek.⁴⁶

A történelem fintora, hogy gyávaság vádját a magyarok nem csupán a né-metektől, hanem a lengyel barátaiktól is megkapták.⁴⁷ Ha regényesen is, ám a lényegyet illetően pontosan ad számot erről Hory András visszaemlékezése,⁴⁸ s azt támasztják alá jelentései is. Tehát míg 1939 nyarán a lengyel fél még nem hajlandó a magyar-lengyel határ megszerzését célzó vezérkari megbeszélésekre,⁴⁹ addig éppen miután az első bécsi döntés nyomán a magyar vezetést a né-metek, majd az olaszok is nyomatékkal óvják Kárpátalja elfoglalásától, Varsó-ban is a magyar — úgymond — gyáva magatartás miatt elégedetlenkednek. – *La Hongrie nous a láché*, a mi gyáva magyarjaink a szóbeszéd tárgya.⁵⁰

⁴⁴ Az 1939. augusztus 23-i szovjet–német megállapodás előzményei között München bizonyo-san ott van.

⁴⁵ Hory 1987, 252, valamint Hory 1939. február 1-jei jelentése – K 63. 1939–17/7–632.

⁴⁶ Jörg K. Hoensch: Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowa-kei. Tübingen 1967, 80. – „Ha a magyarok annak idején benne lettek volna a dologban – mondja a Führer Csáky István külügyminiszternek 1939. január 16-án –, akkor ő a szemébe nevetetett volna Chamberlainnek.” Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányokat írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth, Bp., 1968., 149. sz.

⁴⁷ A lengyel edíció elkészítéséhez megismert Hory-jelentések pedig világossá tették számomra ezt a korábban nem gondolt összefüggést.

⁴⁸ Hory 1987, 253.

⁴⁹ Ld. erre Hory 1938. október 11-ei, valamint az 1938. október 19-ei jelentéseit – K 63. 1938–17/7–348, K 63. 1938–17/7–3620, 3621, 3638.

⁵⁰ K 64. 1939–17–57. Hory 1939. január 18-ai jelentése.

München után Hitler addigi nagy blöffje mögül mindinkább kilógott a láb. Hory is ír jelentéseiben a német külpolitika kétértelműségeiről, arról, hogy Varsóban mind több kétely támadt Beck külpolitikájának helyessége felől.⁵¹ München után Prága ugyan sietve átadja Varsónak az igényelt területeket, ám ez a gyarapodás bagatell volt Berlin ereje növekedéséhez képest. És ezzel bizony tovább növekedett Lengyelország fenyegetettsége is. Ribbentrop 1938. október 24-én Józef Lipski berlini nagykövet előtt már egyértelműen bejelentette a Gdanskra/Danzigra való német igényt. Ebben a helyzetben növekszik meg Beck szemében a magyar–lengyel közös határ súlya, s vele a remény, hogy közelebb jutnak a “horizontális tengely” megvalósulásához, ellensúlyt képezhetnek Berlinnel szemben. Így lehet megérteni Varsó türelmetlenségét Budapest „tehetetlenkedésével” szemben. Ezért van az, hogy amikor 1939. január 5-én Beck Hitlerrel tárgyal Berchtesgadenben, akkor a Führernek bejelenti, hogy közös határt akar Magyarországgal. Mivel erre Hitler Gdansk/Danzig és a pomerániai autószátráda ügyét hozta szőnyegre, tehát megismétli Ribbentrop Lipski előtt tett október 24-i szavait, dermesztően világossá válik, hogy Berlin keményen Gdanskot akarja. A tárgyalások hangneme ugyan udvarias, ám a tartalma (Varsó számára) a kilátástalanságot sugallta. Becket — saját későbbi vallomása szerint — először fogja el a pesszimizmus.⁵²

*

Folyton-folyvást *veszedelmek* ágaskodnak a história körül. Természetesen nem a *múlt* valósága körül, mert annak már semmi sem árt. A lényegi kérdés az, hogy miként lehet az elmúltat valóban *hitelesen* megismerni. Hiszen az ismeretszerzés közben folyton ott ólálkodik annak a veszedelme, hogy hiába tudunk meg mennél többet egy-egy személyről, eseményről, országról, országok közötti kapcsolatról stb., tehát a történelem összetevőiről, szemünk előtt éppen *a lényeg homályosul el*. Mert az elmúltat a ma szemüvegén keresztül nézzük: korunk, nemzetünk, társadalmunk gyermekei vagyunk. Egyszerre vezetnek bennünket rokon- és ellenszenvek, azok fogságában tényeket negligálunk, vagy „csupán” túl- és/illetve lebecsüljük azok súlyát. Előadódhat, hogy a sok részlet ismerete éppen a nagy összefüggések pontos mibenlétét fedi el. És megfordítva: arra is van sok példa, amikor a történelem nagy folyamatairól alkotott kép bűvöletében *vakká válunk* a részletekben feltáruló valóság jelentőségével szemben.

Cinikus vélemény szerint emlékiratot azok írnak, akik már semmire sem emlékeznek. Az agykutatók ellenben arra figyelmeztetnek, s a hétköznapi tapasztalatok is arra vallanak, hogy az idősödő ember elméje éppen hogy élesen exponálja a régi emlékeket. Ám ez az expozíció nem azonos a fényképezőgép mechanikájával. Az emberi elme úgy exponálja a régmúlt képeit, hogy a rögzí-

⁵¹ Ld. – például – Hory 1938. december 6-i (Budapesten december 10-i dátummal ellátott) jelentését. K 63. 1938–17/7–4301.

⁵² *Kovács Endre*: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Bp., Akadémiai, 1971, 356, 365.

tett képbe ilyen-olyan mértékben beúsznak a későbbi esztendőök élményei is. Azok az élmények, amelyek ugyancsak átformálják a múlt valós képeit. Az egyéni szerepkör — gyakorta — felnagyítódik, másoké kisebb lesz. A saját gyengeségek alig vagy egyáltalán nem látszanak, mások hibái felnagyíttatnak. És akkor még szólnunk kell az elfojtódás ismert, a túlélésünkhöz elengedhetetlenül szükséges élményéről. Minderre Hory András visszaemlékezései, s azon belül a most közelebbről vizsgált lengyelországi éveiről írott fejezetei *is* tanúbizonyságul szolgálnak.

THE WARSAW YEARS OF ANDRÁS HORY

by Pritz Pál

(Summary)

In 1987 the author of the present study already wrote about the memoirs of András Hory on the pages of this review. Important parts of the memoirs themselves, which amount to some 80 author's sheet, were published by Gondolat Kiadó also in 1987. In 2015, upon request from Poland, he prepared those parts of Hory's memoirs, which concern his years in Warsaw, for publication in Polish.

While the edition of 1987 was limited to selected parts, the volume about to be published in Polish in 2016 contains in full what was written by Hory about his years in Warsaw. Another important difference (and a marked strong point of the Polish version) is that the coming volume also publishes several related diplomatic documents from the period concerned: mostly reports sent by and instructions sent to Hory himself. The present study analyses this source material and proposes several new conclusions on its basis

